

ความช่างข้ามพื้นที่/วัฒนธรรมภายใต้บริบท ของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทย¹

Trans-space/cultural Network of the Mahouts under the Thailand's Tourism Industry Context

สมหมาย ชินนาค² และ กาญจนา ชินนาค³

Somma Chinnak, Kanjana Chinnak

สาขาวิชาภูมิภาคลุ่มน้ำโขงศึกษา คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี 34190

Department of Mekong Regional Studies, Faculty of Liberal Arts,

Ubon Ratchathani University Ubon Ratchathani 34190 Thailand

*Corresponding author E-mail: schinnakubon@gmail.com

Received: 8th February 2019 / Revised: 30th April 2019 / Accepted: 7th May 2019

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาว่า ภายใต้บริบทของอุตสาหกรรม
การท่องเที่ยวของไทยที่ใช้ช่างเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยว นั้น สัมพันธ์กับเครือข่าย
ความช่างข้ามพื้นที่/ข้ามวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง โดยอาศัยข้อมูลเชิงสำรวจจาก
โครงการวิจัยเรื่อง Socio-economic profile of Thai mahouts in Thai tourism
industry กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาได้แก่ความช่างสัญชาติพม่าและเครือข่ายความช่าง
ชาวกว๋ายในปางซ่างจังหวัดชลบุรี

ผลการศึกษาพบว่า อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยที่มาพร้อมกับ
ภาวะความเป็นสมัยใหม่นั้น ได้ก่อให้เกิดเครือข่ายความช่างแบบใหม่ที่แตกต่าง
จากเครือข่ายความช่างยุคจารีต กล่าวคือในยุคจารีต เครือข่ายความช่างจะเป็น

เครือข่ายความรู้อันข้ามระดับท้องถิ่น และเป็นเครือข่ายแบบปิดที่จำกัดอยู่ภายในกลุ่ม ไม่ว่าจะป็นกลุ่มสายตระกูลหรือกลุ่มชาติพันธุ์ หากแต่เครือข่ายความรู้อันข้ามรุ่นใหม่ หรือหลังยุคจารีตนั้นจะเป็นเครือข่ายแบบเปิดที่ไม่จำกัดอยู่เพียงระดับท้องถิ่น ภายในกลุ่มสายตระกูลหรือกลุ่มชาติพันธุ์ หากแต่เป็นเครือข่ายข้ามพื้นที่/ข้ามวัฒนธรรม เพราะเปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มความรู้อันข้ามที่เป็นแรงงานต่างชาติด้วย ขณะที่กลุ่มความรู้อันข้ามรุ่นใหม่ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่เป็นความรู้อันข้ามแบบจารีต ก็กลายเป็นกลุ่มคนที่ต้องอพยพมีชีวิตร่วมแบบสมัยใหม่ โดยการละทิ้งถิ่นฐานไปตามเส้นทางของธุรกิจปางช้างทั้งในเมืองท่องเที่ยวสำคัญเพื่อการเลี้ยงชีพ พร้อมกับเป็นผู้ดำรงอัตลักษณ์ความเป็นคนเลี้ยงช้าง

คำสำคัญ: เครือข่ายความรู้อันข้ามพื้นที่/ข้ามวัฒนธรรม, ความรู้ข้ามชาวพม่า, ความรู้ข้ามชาวกวย, ชลบุรี

Abstract

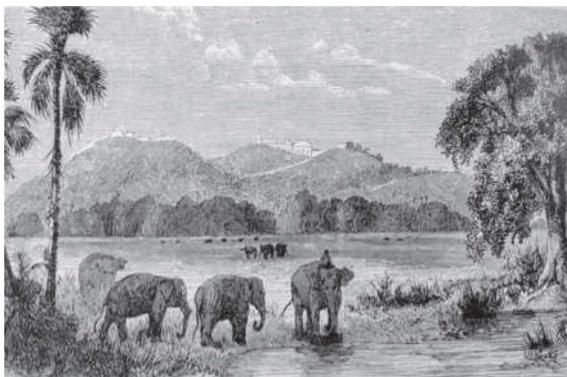
This article aims to study that how under the context of Thailand's tourism industry which elephants are used as tourism's products related to the mahout's trans-space/cultural network. The study used the data from the Socio-economic profile of Thai mahouts in Thai tourism industry research project. The samples were the Burmese mahouts and the Kouy mahout's network in Chonburi province.

The study indicated that the tourism industry of Thailand with came with the modernity has created a new network of mahouts that are different from the traditional mahout network. In the tradition period, the mahout network will be a network of local mahouts. It is a "closed network" within the group such as a clan or an ethnic group. However, the new generation of mahouts or postmodern networks is an "opened network" that is not limited to the

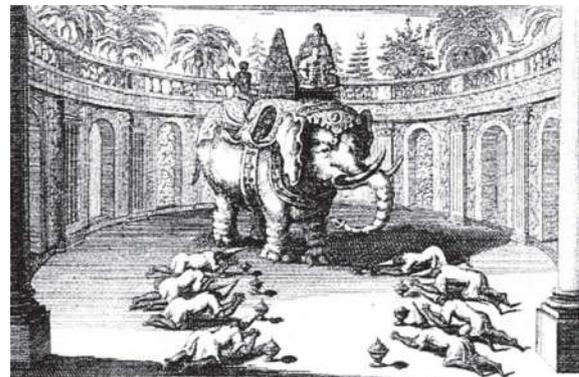
local level among the clan or ethnic group. It is the trans-space / cross-cultural network, it is open to foreign mahout groups also. The new mahout groups while inherited from the traditional mahout ancestors became a group of people who had the life as nomad people in the modern world by abandoned their homeland go to the route of the elephant camp business in the tourist cities, to survive their life along with protecting the mahout identity.

Keywords: The Mahout's Trans-space/Cultural Network, The Burmese Mahouts, The Kouy Mahouts, Chonburi Province

1. บทนำ

(ซ้าย) ภาพวาดในหนังสือของ อองรี มูโฮต์ [Henri Mouhot] นักเดินทางชาวตะวันตกที่บรรยายว่าเป็น “ความอยู่ช้างและช้างที่เชื่องแล้วใกล้จังหวัดเพชรบุรี” [Mahout and tame elephant near Petchaburi] ในหนังสือ *Travels in the Central Parts of Indo-China [Siam], Cambodia and Laos during the Years 1858, 1859 and 1860*. Vol. 1 [อ้างใน Rita Ringis, *Elephants of Thailand in the Myth, Art, and Reality* New York: Oxford University Press, 1996, p.2.]

(ขวา) ภาพวาดสมเด็จพระนารายณ์ทรงช้างฝีมือช่างวาดชาวฝรั่งเศส กล่าวได้ว่าเป็นภาพช้างภาพแรกที่ชาวตะวันตกเห็นจากพื้นที่สยาม (อยุธยา) และแสดงถึงความสำคัญของช้างที่มีต่อสังคมไทยนับแต่อดีต [ภาพจาก สีมา สมานมิตร “ทุ่ง ป่า และภูเพื่อล่าโพนช้างของสมเด็จพระนารายณ์” ใน *ศิลปวัฒนธรรม* (กุมภาพันธ์ 2548) อ้างใน https://www.silpa-mag.com/history/article_10553 เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 5 เมษายน 2562]

ภาพวาดในบันทึกการเดินทางเมื่อกว่า 160 ปีมาแล้ว ซึ่งถูกตีพิมพ์เป็นหนังสือของ อองรี มูโฮต์ (Henri Mouhot, 1964) นักสำรวจและนักธรรมชาติวิทยา นามกระเดื่องชาวฝรั่งเศส และภาพวาดสมเด็จพระนารายณ์ทรงช้าง ฝีมือช่างวาดชาวฝรั่งเศสข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในดินแดนสยามประเทศนั้นเรียนรู้ และมีความเชี่ยวชาญในการจับช้างป่าและฝึกหัดช้างเพื่อนำมาใช้งานในกิจกรรมมาเป็นเวลานานแล้ว ทั้งนี้คำบรรยายความสัมพันธ์ระหว่างคนกับช้างสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในงานเขียนจำนวนมากที่เกี่ยวกับช้างในประเทศไทย เพราะช้างเป็นสัตว์ใหญ่ที่ผู้คนในประเทศไทยมีความสัมพันธ์และคุ้นเคยมานาน ถูกเลี้ยงไว้ใช้งานทั้งชนชั้นภวาระ สิ้นค้า เป็นพาหนะในการเดินทาง ตลอดจนนำมาฝึกเป็นช้างศึกใช้ในสงคราม ดังในคำบรรยายของหนังสือ “ช้างราชพาหนะ” ของโครงการสืบสานมรดกไทย (2542) ความตอนหนึ่งว่า

“...ความสัมพันธ์ของคนไทยที่มีต่อช้าง กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องลึกซึ้งที่ยากแก่การจะอธิบายได้อย่างเด่นชัด เพราะมีทั้งความรัก ความชื่นชมในความฉลาดและแสนรู้ มักจะกล่าวกันว่าช้างเป็นสัตว์ที่เข้าใจภาษามนุษย์มาก และมีญาณพิเศษในการรับรู้ในเรื่องเร้นลับบางอย่างที่ยากแก่การเข้าใจ เช่น การรับรู้ถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังผสมผสานกับความเชื่อศรัทธาในการเรียนรู้เกี่ยวกับช้างที่มีลักษณะพิเศษ อันซึมซับมาจากความรู้และความเชื่อทางศาสนา ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ซึ่งความเชื่อนี้สืบทอดกันมานานนับพันปี แม้ว่าคนไทยสมัยโบราณจะคุ้นเคยกับช้างมาช้านาน เพราะเป็นสัตว์ใหญ่เลี้ยงไว้ใช้งาน เช่น ขนสิ้นค้า ลากซุง ทั้งยังเป็นพาหนะในการเดินทางในป่าระยะทางไกล รวมทั้งเลี้ยงไว้ขายให้กับประเทศเพื่อนบ้าน ตลอดจนนำมาฝึกเป็นช้างศึกเพื่อใช้ในการสงคราม จัดเป็นกองทัพช้างอันเป็นกองทัพหน่วยหนึ่งในสี่เหล่าทัพที่มีความสำคัญในการเข้าประจัญบานอีกด้วย...”⁴

ทั้งนี้ นับแต่อดีตกลุ่มคนที่นับว่ามีบทบาทสำคัญต่อวัฒนธรรมการเลี้ยงช้าง ก็คือความรู้อันชาญฉลาด โดยเฉพาะความรู้อันชาญฉลาดในประเทศไทยที่มีความผูกพันกับช้างอย่างลึกซึ้ง ดังที่ กังสดาล กนกหงส์ (2544) ได้อ้างข้อเขียนของ ธีรภาพ โลหิตกุล (2541) ความตอนหนึ่งว่า

“เจ้าหน้าที่สวนสัตว์เบอร์ลิน (ประเทศเยอรมัน – ผู้วิจัย) ึ่งมากที่สุดที่เห็น ความรู้ช้างไทยขึ้นชื่อช้างมิงาหรือช้างพลายได้อย่างสง่างาม มาดมัน และอย่างเป็นเรื่องปกติธรรมดาในชีวิตประจำวัน ในขณะที่สวนสัตว์ ในต่างประเทศส่วนใหญ่จะมีระเบียบห้ามคนดูแลช้างขึ้นชื่อช้างมิงา โดยเด็ดขาด เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจากช้างหงุดหงิด หรือตกมัน และบางแห่งก็ตัดปัญหาด้วยการไม่ซื้อช้างมิงามาไว้ใน สวนสัตว์เสียเลย แต่ความรู้อันชาญฉลาดของไทยเรามีความเข้าใจในเรื่องนี้เป็น อย่างดี เขาใกล้ชิดชิดช้าง รู้ใจช้าง ตรงนี้แหละที่เป็นความแตกต่าง ระหว่างคำว่า “ความรู้อันชาญฉลาด” หรือ “Mahout” ของไทย กับคำว่า “คนดูแล ช้าง” หรือ “Elephant Keeper”⁵

เนื่องจากช้างเป็นสัตว์ใหญ่ และในอดีตการนำช้างมาใช้งานนั้นส่วนใหญ่ ต้องใช้วิธีการไปคล้องช้างป่าเอามาเพื่อฝึกหัดและใช้งาน ซึ่งการฝึกหัดควบคุมและ ควบคุมช้างนั้น ต้องอาศัยกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถและทักษะเฉพาะที่เรียกว่า “หมอช้าง” ในอดีต หรือ “ความรู้อันชาญฉลาด” ในปัจจุบัน ฉะนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าคนกลุ่มนี้ จัดเป็นผู้ที่มีความสำคัญที่สุดหรือเป็นผู้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างเลยก็ว่าได้ แม้แต่ในกรณีของไทยนับแต่อดีต กล่าวกันว่าผู้ที่เป็แม่ทัพและนายทัพนายกอง ในสมัยโบราณ จำเป็นจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการควบคุมช้างเป็นอย่างดี โดยเฉพาะ พระมหากษัตริย์และเจ้ากรมคชบาล หรือผู้ที่อยู่ในกรมช้างยิ่งจำเป็นมาก การที่จะ ควบคุมช้างได้นั้นผู้ที่จะต้องเรียนรู้เรื่องต่างๆ มากมาย ล้วนเป็นเรื่องที่ต้องใช้ความจำ ความสามารถ ประสบการณ์ และความคุ้นเคยกับช้างเป็นอย่างดี เรื่องที่ต้องทราบ มีเรื่องการนุ่งผ้าสำหรับเวลาขี่ช้าง การเกี่ยวผ้าหรือการผูกผ้าคาดเอว นอกจากนี้ ต้องทราบเกี่ยวกับเรื่องการผูก การสอดชนั้ก การนั่งบนหลังช้าง การถือหรือการใช้ อาวุธบนหลังช้าง รวมไปถึงการขี่ช้างประเภทต่างๆ 12 ประเภทด้วย ซึ่งวิชานี้จัดเป็น

วิชาที่ต้องเรียนรู้ด้วยความยากลำบากวิชาหนึ่ง และเป็นวิชาที่ผู้รู้หวงแหนมาก จัดเป็นความลับยิ่งที่สุด แม้แต่ตำราที่จัดทำอย่างเข้มงวด คือจัดทำไว้เพียง 2 เล่ม เล่มหนึ่งไว้ข้างพระแท่นบรรทมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และอีกเล่มหนึ่งมีไว้สำหรับสมุหพระคชบาล ซึ่งเป็นเจ้ากรมคชบาล ครูช่างและขุนช่างเท่านั้น ผู้ใดจะเรียนก็เรียนได้แต่เพียงจดจำและซักถามผู้รู้เท่านั้น จะอ่านหรือคัดลอกตำราไม่ได้เป็นอันขาด และด้วยเหตุที่เป็นความรู้ที่เป็นความลับมานานและทราบเฉพาะกลุ่มคนไม่กี่คน ดังนั้น ความรู้ในเรื่องนี้จึงยากที่บุคคลทั่วไปจะเข้าใจ และปัจจุบัน คำศัพท์บางคำก็ยากที่จะทราบความหมายที่ชัดเจน⁶

ทั้งนี้ยังพบว่า ผู้ที่ทำหน้าที่ในการฝึกหัดควบคุมและขับขี่ช้างนั้นได้รับการยกย่องในวิทยาการช่างมากกว่าพระหมอเฒ่า หรือ “หัวหน้าพราหมณ์พฤติบาท” ผู้ทำพิธีอันว่าด้วยกิจการของช่างทั่วไปเสียด้วยซ้ำ ดังที่ อายันนโฆษณ์ ได้เขียนอธิบายไว้ใน “เรื่องพระคณศที่เกี่ยวข้อกับช่าง” (2481) และกรมศิลปากรได้นำมาจัดพิมพ์ใหม่ครั้งที่ 3 ในปี 2548 ความว่า

...เพราะว่าพระหมอเฒ่า นั้นเป็นแค่ผู้รอบรู้กระบวนการ พิธี รู้ตำรา พระคชลักษณ์ เข้าใจการคชกรรม แต่ไม่มีหน้าที่เป็นคชบาล กิจการที่ต้องปฏิบัติบำรุงช่างยังมีบุคคลอีกจำพวกหนึ่ง ซึ่งได้แก่หมอและความรู้เป็นต้น และในจำพวกหมอและความรู้ตนเอง ผู้ใดเชี่ยวชาญพระคชศาสตร์ ก็อาจได้กระทำหน้าที่ในตำแหน่งพระหมอเฒ่า แต่เฉพาะบางสิ่งบางประการได้ เช่นทำพิธีเบิกไพร (ปิดรังควาน) ช่างที่คล่องใหม่ได้ พิธีบังไพรต้อนรับช้างให้ไปสู่จุดมุ่งหมายได้ ถ้าว่าโดยความนิยมนับถือ บุคคลจำพวกหลังได้รับการยกย่องในวิทยาการช่างมากกว่าพระหมอเฒ่าโดยตำแหน่งเสียอีก ท่านผู้เชี่ยวชาญจะไปสู่สารทิศโดยยอมได้รับการเชิดชูถึงชั้นครูอาจารย์ด้วย ผู้ที่เคยได้เห็นการคล้องช้างมาแล้วเท่านั้น จึงจักศรัทธาในคำกล่าวนี้...⁷

แม้ว่าความรู้อาจจะมีความสำคัญในวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น อีกทั้งปัจจุบันช้างยังเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวพร้อมๆ กับกระแสการเรียกร้องและอนุรักษ์ช้าง แต่ผู้วิจัยก็พบว่ายังมีงานศึกษาวิจัยน้อยมากที่ทำการศึกษาวิถีชีวิตของกลุ่มคนเหล่านี้ โดยเฉพาะบรรดากลุ่มความรู้อ่างช้างรุ่นใหม่ ทั้งๆ ถ้าเราจะกล่าวถึงวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างก็ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงการกล่าวอ้างถึงความรู้อ่างช้างไปได้เลย อีกทั้งในสภาพปัจจุบันปัญหาที่เกิดขึ้นกับช้างเลี้ยงนั้นย่อมส่งผลกระทบต่อความรู้อ่างช้างผู้ซึ่งมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับช้างด้วยเช่นกัน ดังนั้น วัตถุประสงค์ของบทความนี้ก็เพื่อที่จะศึกษาว่าภายใต้บริบทของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยที่ใช้ช้างเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยว นั้น สัมพันธ์กับเครือข่ายความรู้อ่างช้างข้ามพื้นที่/ข้ามวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง โดยอาศัยข้อมูลเชิงสำรวจจากโครงการวิจัยเรื่อง Socio-economic profile of Thai mahouts in Thai tourism industry และกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาได้แก่ความรู้อ่างช้างกลุ่มชาติพันธุ์กวยจากจังหวัดสุรินทร์และแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่เป็นความรู้อ่างช้างในปางช้างจังหวัดชลบุรี

2. การเมืองระหว่างประเทศและการเติบโตของอุตสาหกรรม ท่องเที่ยว: การหายไปของความรู้อ่างช้างแบบจารีตและการก่อเกิด ความรู้อ่างช้างรุ่นใหม่

เราพบว่าปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมือง ได้ส่งผลกระทบต่อการลดบทบาทของความรู้อ่างช้างแบบจารีตและการก่อเกิดความรู้อ่างช้างรุ่นใหม่ กล่าวคือ นับตั้งแต่การยุติประเพณีคล้องช้างป่าลงอย่างสิ้นเชิงเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2500 ของความรู้อ่างช้างกลุ่มสุดท้ายในประเทศไทย คือความรู้อ่างช้างกลุ่มชาติพันธุ์กวย (กวย)⁸ อันเนื่องมาจากการประกาศปิดชายแดนไทย-กัมพูชา จากกรณีข้อพิพาทเกี่ยวกับปราสาทพระวิหาร และการประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าในปี 2503 นั้น ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างใหญ่หลวงต่อสังคมชาวกวยเลี้ยงช้างที่มีระบบการผลิตที่อิงอยู่กับช้างเป็นหลัก เพราะทำให้ประเพณีการคล้องช้างเพื่อนำ

ไปขายเลี้ยงชีพที่พวกเขาปฏิบัติมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ กลายเป็น “สิ่งผิดกฎหมาย” ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงก่อให้เกิดความระส่ำระสายในสังคมชาวกวยเลี้ยงช้างอย่างหนัก ดังงานศึกษาเรื่อง “การคล้องช้างของชนเผ่ากวย” ของ รุจิพันธ์ ดอกงา (2512) ที่พบว่า ภายหลังจากที่ไทยกับเขมรขาดสัมพันธไมตรีทางการทูตกันแล้ว การคล้องช้างจึงเป็นอันต้องหยุดชะงักลง ทั้งนี้เพราะเขมร (กัมพูชา – ผู้วิจัย) เป็นถิ่นที่มีช้างป่าอาศัยอยู่มากถิ่นหนึ่งที่ชาวกวย (กวย – ผู้วิจัย) ชอบไปคล้องเมื่อเป็นเช่นนี้ชาวกวยจึงเลิกคล้องช้างไปขาย ประกอบกับระยะนี้ช้างป่าหายากเต็มที ส่วนช้างที่ยังคงเหลืออยู่ก็ได้รับการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี และฝึกให้ทำงานทุกประเภททั้งที่เมื่อครั้งเมื่อครั้งก่อนชาวกวยไม่พยายามใช้ช้างทำงานหนักเลย แต่สำหรับปัจจุบันนี้ (หมายถึงปี 2512 – ผู้วิจัย) ระบบเศรษฐกิจได้บีบคั้นให้ชาวกวยเปลี่ยนใจมาใช้ช้างทำงาน เช่น ขนปอลงแช่น้ำ ชักลากไม้ในป่า ขนฟืน ขนข้าวเปลือกที่เกี่ยวแล้วโดยพาหนะที่ใช้บรรทุกนั้นทำเป็นรถไม้ 4 ล้อ เอาเชือกผูกกับคอช้างแล้วใช้ช้างลากกลับบ้าน นอกจากนี้แล้วยังใช้ช้างสำหรับเดินทางไกลข้ามลำห้วย ลำธาร และใช้ร่วมในพิธีต่าง ๆ เช่นงานบวชนาค⁹

รุจิพันธ์ ดอกงา ยังกล่าวอีกต่อไปว่า ปัจจุบัน (หมายถึงปี 2512 – ผู้วิจัย) ความสำคัญของช้างที่มีต่อสังคมชาวกวยนั้นลดน้อยลงไปทุกที การเลี้ยงช้างนั้นจะมีเฉพาะบางบ้านเท่านั้น บางหมู่บ้านที่พวกกวยอาศัยอยู่มีช้างทั้งหมดเพียง 4-5 เชือกเท่านั้น ผิดกับเมื่อครั้งก่อนนี้ซึ่งมีผู้เล่าให้ฟังว่า เวลาเข้าไปในหมู่บ้านกวยมักจะมีความรู้สึกว่าเข้าไปหมู่บ้านช้างไม่ว่าจะหันไปทางไหนบ้านใดจะมีช้างอยู่โดยรอบบ้านที่เดียว จึงอดแปลกใจไม่ได้ว่าทำไมปัจจุบันจึงมีช้างน้อยนัก แต่ก็ได้รับทราบมาว่าเนื่องจากความจำเป็นหลายประการคือ ประการแรก การขาดคนเลี้ยง หากมีช้างก็ต้องมีคนเลี้ยงประจำคอยดูแล เอาใจใส่อยู่ตลอดเวลา ทำให้ขาดกำลังของครอบครัวไป โดยไม่ได้ผลตอบแทนเท่าที่ควร ประการที่สอง เมื่อไม่ได้คล้องช้างชาวกวยก็หันไปทำงานด้านอื่น เช่น ทำสวน ทำไร่ และทำนาอย่างจริงจัง งานประเภทนี้ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ช้างมากนัก จึงได้พากันขายช้างไป คงเหลือไว้เพียงไม่กี่เชือกเท่านั้น¹⁰

ข้อค้นพบในงานของ รุจิพันธ์ ดอกงา (2512) นั้นสอดคล้องกับงานศึกษาของ สมหมาย ชินนาค (2539) ที่ระบุว่า ภายหลังจากที่ชาวทวายไม่สามารถเดินทางไปคล้องช้างได้เนื่องจากการประกาศปิดชายแดนไทย-กัมพูชานั้น ในช่วงแรก ๆ นั้นผลกระทบที่เกิดขึ้นยังไม่รุนแรงเท่าใดนัก เนื่องจากหมอช้างทั้งหลายต่างคาดหวังว่าเหตุการณ์คงจะคลี่คลายไปในทางที่ดี พวกตนคงจะได้ออกไปคล้องช้างได้อีก พวกเขาจึงรอลงเวลาดังกล่าวอย่างใจจดใจจ่อ ทว่าก็ไม่มีทีท่าว่าจะมีการประกาศเปิดชายแดนดังเดิม ช้างยังมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ในปี 2503 ขึ้นอีก ยังผลให้ประเพณีการคล้องช้างของชาวทวายยุติลงอย่างถาวร ผืนป่าบางส่วนรอบ ๆ หมู่บ้านจึงถูกแปรเปลี่ยนมาเป็นผืนนา วิถีชีวิตของชาวทวายเลี้ยงช้างหรือ “ทวายควัวลอะเจียง” กำลังจะต้องเปลี่ยนไปเป็น “ทวายนา” หรือ “ทวายสำแร” ช้างจำนวนมากถูกขายไปเพื่อพยุงฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน พวกเขาต้องอาศัยระยะเวลาหลายปีกว่าที่จะปรับตัวให้กลายเป็นชาวนาอย่างเต็มตัว¹¹

แม้งานของ รุจิพันธ์ ดอกงา และ สมหมาย ชินนาค ช้างต้นจะไม่ได้ชี้ชัดอย่างชัดเจนต่อบทบาทและสถานภาพของกลุ่ม “หมอช้าง” หรือควาญช้างยุคจารีต แต่จากเหตุผลข้างต้นนั้นก็ทำให้เชื่อได้ว่าส่งผลให้กลุ่มคนที่เรียกว่า “หมอช้าง” หรือควาญช้างยุคจารีตนั้นลดบทบาทลง เพราะบทบาทและสถานภาพของคนกลุ่มนี้ขึ้นอยู่กับประเพณีการคล้องช้างเป็นสำคัญ หากแต่ในมุมมองกลับกัน แรงบีบบังคับทางด้านเศรษฐกิจก็บังคับให้กลุ่มชาวทวายเลี้ยงช้างต้องพยายามดิ้นรนเพื่อให้ทั้งตนเอง ครอบครัวและช้างอยู่รอด จึงก่อให้เกิดการนำช้างออกไปหารายได้ในต่างถิ่น โดยระยะเริ่มแรกจะเป็นการรับจ้างให้คนนั่งบนหลังและลอดท้องช้างปรับเปลี่ยนไปสู่การนำช้างออกเดินทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศเพื่อขายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากช้าง รวมทั้งการเข้าสู่การแสดงตามปางช้างต่าง ๆ ในช่วงต่อมาจนกลายเป็นกลุ่มคนที่ต้องอพยพมีชีวิตเร่ร่อนแบบสมัยใหม่ โดยการละทิ้งถิ่นฐานไปตามเส้นทางของธุรกิจปางช้างทั้งในเมืองท่องเที่ยวสำคัญเพื่อการเลี้ยงชีพพร้อม ๆ กับเป็นผู้ดำรงอัตลักษณ์ความเป็นคนเลี้ยงช้าง

ขณะที่ รัชชพล สกุลวัฒนา (2538)¹² ได้ทำการศึกษาเรื่องคนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์ โดยเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มคนเลี้ยงช้างชาวไทยกวย จังหวัดสุรินทร์ ที่สัมพันธ์กับการนำช้างเข้าไปหากินในเมือง ผลการศึกษาพบว่า ค่านิยมและทัศนคติของกลุ่มคนเลี้ยงช้างเปลี่ยนแปลงไป ค่านิยมด้านวัตถุเริ่มมีบทบาทต่อคนในชุมชนคนเลี้ยงช้างมากขึ้น รวมทั้งภายในชุมชนเองก็เผชิญกับปัญหา ไม่ว่าจะเป็นการขาดรายได้จากการจับช้างมาขาย ประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างขาดผู้สืบทอด ค่านิยมของคนรุ่นใหม่เปลี่ยนไป รวมทั้งภาวะหนี้สินและความยากจน

งานศึกษาดังกล่าวยังชี้ให้เห็นถึงสภาพปัญหาที่เป็นสาเหตุของการนำช้างเข้ามาหากินในเมืองว่า มาจากพื้นที่ทำเลในการเลี้ยงช้างถูกบุกรุก จากการเข้ามาหากินของคนในชุมชนและนายทุนที่เข้ามา ส่งผลให้วัฒนธรรมการเลี้ยงช้างต้องมีการปรับตัว เพื่อความอยู่รอดของความอยู่และช้างเลี้ยง การปรับตัวที่เกิดขึ้นในชุมชน คือการนำช้างเข้ามาเดินในเขตกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นทางออกในการแก้ปัญหาของกลุ่มชาวกวยที่เลี้ยงช้าง แต่ในทางตรงกันข้ามกลับกลายเป็นการสร้างปัญหาให้แก่ผู้พบเห็น ถูกมองจากกลุ่มคนในสังคมเมืองว่าเป็นการทรมานสัตว์ เสี่ยงต่ออุบัติเหตุที่จะเกิดขึ้นกับช้าง เป็นการเอาเปรียบช้างจากคนเลี้ยง ในขณะที่ทางเขตกรุงเทพมหานครก็มีการกำหนดห้ามช้างเข้ามาเดินในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น ยังไม่มีแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ชัดเจนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาของ ทองใบ ศรีสมบัติ (2535) เรื่องการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างและการประกอบอาชีพเลี้ยงช้างของหมู่บ้านช้างจังหวัดสุรินทร์ ระบุว่า การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างของชาวกวยบ้านตากกลางเริ่มจากการหยุดเดินทางไปคล้องช้างป่า ทำให้ชาวบ้านขาดรายได้ จึงมีการเพิ่มที่ดินทำกินของตนเอง ทำให้พื้นที่สำหรับเลี้ยงช้างลดลง การเลี้ยงช้างเริ่มเป็นภาระแก่ผู้เลี้ยง จึงมีการขายช้างและหาวิธีการเลี้ยงช้างแบบใหม่ที่สามารถทำรายได้มาสู่ครอบครัว จากปี พ.ศ. 2503 ที่ได้มีการนำช้างร่วมงานแสดงที่อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ช้างเริ่มมีบทบาทและทำรายได้จากการรับจ้างให้คนนั่งบนหลังช้าง

และการล่อลวงช่าง ชาวบ้านตากกลางที่เป็นเจ้าของช่างจึงเริ่มนำช่างของตนออกเดินทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ในรูปของการขายผลิตภัณฑ์วัสดุที่ได้จากตัวช่าง การฝึกแสดงตามสวนสัตว์และสวนสนุกต่าง ๆ การร่วมประเพณีท้องถิ่น และการไปแสดงยังต่างประเทศ¹³

นอกจากนี้ งานศึกษาของ เภา บุญเยี่ยม (2558) เกี่ยวกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และการปรับตัวของคนเลี้ยงช่างบ้านปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ ก็พบว่า ภายหลังจากการเถื่อนช่างหรือคล้องช่างอย่างถาวร ตั้งแต่ พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา คนเลี้ยงช่างชาวปะคำมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดใน 3 ลักษณะ คือ 1) นำช่างไปรับจ้างเหมาในงานบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบวชนาค งานบุญผ้าป่า และงานบุญกฐิน เป็นต้น 2) นำช่างไปรับจ้างลากซุง ลากไม้ในอุตสาหกรรมทำไม้ตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ 3) นำช่างไปเข้าสังกัดหมู่บ้านช่างพิทยา จังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวและเรียนรู้เกี่ยวกับช่าง โดยให้บริการแก่นักท่องเที่ยว ในลักษณะการแสดงโชว์และให้บริการนั่งช่างชมธรรมชาติ¹⁴

จากข้อมูลที่ได้นำเสนอไปข้างต้นนั้น นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการลดบทบาทของควาญช่างแบบจารีต (หมอช่าง) และการก่อเกิดควาญช่างรุ่นใหม่ (ควาญช่างหรือคนเลี้ยงช่าง) อันได้แก่ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมืองแล้ว ยังชี้ให้เห็นว่า ปัจจุบันการท่องเที่ยวดูเหมือนจะเป็นเป้าหมายที่บรรดาควาญช่างรุ่นใหม่หวังที่จะได้อาศัยทั้งเพื่อการเลี้ยงตัวเอง ครอบครัวและช่างของตนเอง

3. จากอีสานบ้านเกิดเมืองนอน: การเดินทางของช้าง และควาญช้างเข้าสู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ผู้วิจัยยังไม่พบข้อมูลว่า ช้างและควาญช้างในประเทศไทยได้เข้าสู่อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว หรือการที่ควาญช้างนำช้างไปทำงานบริการในลักษณะให้บริการแก่นักท่องเที่ยว เช่นการนั่งหลังช้างตั้งแต่เมื่อใด ประกอบกับข้อจำกัดในด้านระยะเวลาของการศึกษา ผู้วิจัยจึงจะขอกล่าวถึงเฉพาะกรณีของชาวควยเลี้ยงช้างจากหมู่บ้าน ตากลางจังหวัดสุรินทร์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นหลัก

มีหลักฐานว่า สำหรับควาญช้างชาวควยเลี้ยงช้าง บ้านตากลาง จังหวัดสุรินทร์แล้ว อาจกล่าวได้ว่าจุดเริ่มต้นที่ทำให้พวกเขาและชุมชนชาวควยเลี้ยงช้างเข้ามาเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวครั้งแรกนั้น ย้อนกลับไปเมื่อปี พ.ศ. 2498 ที่มีการรวมช้างของจังหวัดสุรินทร์ครั้งแรกประมาณ 200 เชือกที่อำเภอท่าตูม ซึ่งทำให้ประชาชนทั่วไปให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ทำให้ได้มีการจัด “งานช้าง” ครั้งแรกขึ้นเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2503 ณ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ เนื่องในโอกาสฉลองที่ว่า การอำเภอใหม่ และงานประจำปีของอำเภอท่าตูม ณ บริเวณสนามบินเก่า (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งโรงเรียนท่าตูมประชาเสรมวิทย์) ซึ่งมี นายวินัย สุวรรณภาค เป็นนายอำเภอในขณะนั้น ในงานมีการแสดงขบวนแห่ช้าง การแสดง การคล้องช้าง การแข่งขันช้างวิ่งเร็ว และยังมีการแสดงรื่นเริงอื่นๆ ประกอบด้วย เช่น มีการแข่งเรือ แข่งขันกีฬาของอำเภอ ซึ่งได้รับความสนใจจากประชาชนเป็นอย่างมากจากการจัดงานในครั้งนั้น และได้มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทางโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ ทำให้เกิดความสนใจทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทางหน่วยงานการท่องเที่ยวระดับประเทศคือ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย หรือ อ.ส.ท. (ในขณะนั้น – ปัจจุบันคือ ททท. หรือการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) จึงเสนอกระทรวงมหาดไทยให้การสนับสนุนจัดการแสดงเกี่ยวกับช้างของจังหวัดสุรินทร์เป็นงานประเพณีและเป็นงานประจำปี โดยวางแผนประชาสัมพันธ์ทั้งในและนอกประเทศเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดสุรินทร์ พร้อมทั้งได้เข้ามาให้การสนับสนุนโดยได้ส่งเจ้าหน้าที่มาฝึกช้าง กำหนดรูปแบบการแสดงให้นำสนใจยิ่งขึ้นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว กำหนดงานเมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน 2504

เป็นปีที่ 2 และจัดที่อำเภอท่าตูมเช่นเดิม ทั้งนี้งานช่างปีที่ 2 ประสบผลสำเร็จด้วยดี ดังหลักฐานจากหนังสือพิมพ์ The Ceylon Observer ของศรีลังกา เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2505 ระบุชื่อเขียนของ Mr. Alfian Starex นักข่าวชาวศรีลังกาที่ได้มีโอกาสมาเที่ยวงานจังหวัดสุรินทร์แล้วกลับไปเขียนเล่าไว้ความตอนหนึ่งว่า “รายการนำเที่ยวซึ่งประสบผลอย่างงดงามรายการหนึ่งของไทยก็คือ การนำชมการคล้องช้างซึ่งนำดูยิ่งนักที่จังหวัดสุรินทร์ในทุกเดือนพฤศจิกายน เป็นรายการที่ทำรายได้ถึง 50 รูปี เมื่อปีก่อน”¹⁵

ต่อมาในปี พ.ศ. 2505 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติตามที่ อ.ส.ท. เสนอให้การจัดงานช่างเป็นงานประจำปีของชาติ ซึ่งนายคาร์ณ สังขกร ผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ในขณะนั้น พิจารณาเห็นว่าการจัดงานที่อำเภอท่าตูม นักท่องเที่ยวไม่สะดวกในการเดินทางไปชม จึงได้ย้ายสถานที่จัดงานจากอำเภอท่าตูมมาจัดที่สนามกีฬาจังหวัดสุรินทร์ที่เรียกต่อ ๆ กันมาว่า “สนามแสดงช้างสุรินทร์” และจัดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดสุรินทร์ การแสดงของช้างในปีต่อ ๆ มาได้ปรับปรุงรูปแบบให้สวยงามน่าตื่นตื้นมากขึ้นเป็นลำดับโดยเฉพาะในรายการแสดงของช้าง ประกอบด้วยรายการต่าง ๆ ได้แก่ ขบวนช้างพาเหรด ช้างปฏิบัติตามคำสั่ง ช้างแสนรู้ ช้างวิ่งเร็ว ช้างข้ามคน ช้างเตะฟุตบอล และขบวนช้างศึก เป็นต้น

นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา จังหวัดสุรินทร์ก็ได้มีการจัดงานแสดงช้างต่อเนื่องมาทุกปี จนทำให้ “งานช้างสุรินทร์” เป็นที่รู้จักว่าเป็นเทศกาลท่องเที่ยวระดับโลกที่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศตั้งตารอคอย และเป็นการดึงให้ช้างและควาญช้างชาวควยบ้านตากกลางเริ่มเข้าสู่โลกของการท่องเที่ยวมากขึ้นตามลำดับ ตามพัฒนาการของกระแสการท่องเที่ยวทั้งในระดับโลก ภูมิภาคและระดับประเทศ เพราะ “งานช้างสุรินทร์” เป็นกิจกรรมประจำปีที่ควาญช้างชาวควยบ้านตากกลางแทบทุกคนจะนำช้างของตนเข้าไปร่วมงาน เพื่อแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนผ่านสายต่านักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติด้วยความภาคภูมิใจ

งานช้างสุรินทร์ เวทีแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของชาวกวยเลียงช้าง?

ที่มา: เฟซบุ๊ก Amazing Surin Elephant

ต่อมาไม่นานนัก ได้เริ่มพบว่ามีการนำช้างจากจังหวัดสุรินทร์เข้าไปแสดงโชว์ใน “ปางช้าง” ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวขนาดใหญ่ เช่น สวนงาช้าง จังหวัดชลบุรี และลานแสดงช้างและฟาร์มจระเข้สามพราน จังหวัดนครปฐม แต่กลุ่มที่พาช้างเข้ามาในแหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้ก็มักจะเป็นลูกจ้างของบรรดาผู้ที่ครอบครองช้างจำนวนมากในพื้นที่มากกว่าจะเป็นควาญช้างทั่วไป ทำให้กลุ่มควาญช้างที่ไม่ได้มีโอกาสเข้าไปใน “ปางช้าง” ดังกล่าว ได้พากันผันตัวเองมาเป็นกลุ่ม “พาช้างไปเที่ยว”¹⁶ ที่พาช้างไปเร่ขายของเพื่อเลี้ยงชีพ อันเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในสังคมไทยและสังคมโลกในเวลาต่อมานั่นเอง

การเข้าสู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของช้างและควาญช้างชาวกวยเลียงช้างบ้านตากกลาง จังหวัดสุรินทร์ช้างต้นนั้น น่าจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกับกรณีของภาคเหนือ ภาคตะวันออก กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ดังในกรณีของภาคเหนือ นั้น ผู้วิจัยพบว่าที่จังหวัดเชียงใหม่ “ลัดดาแลนด์” ซึ่งมีลักษณะเป็น

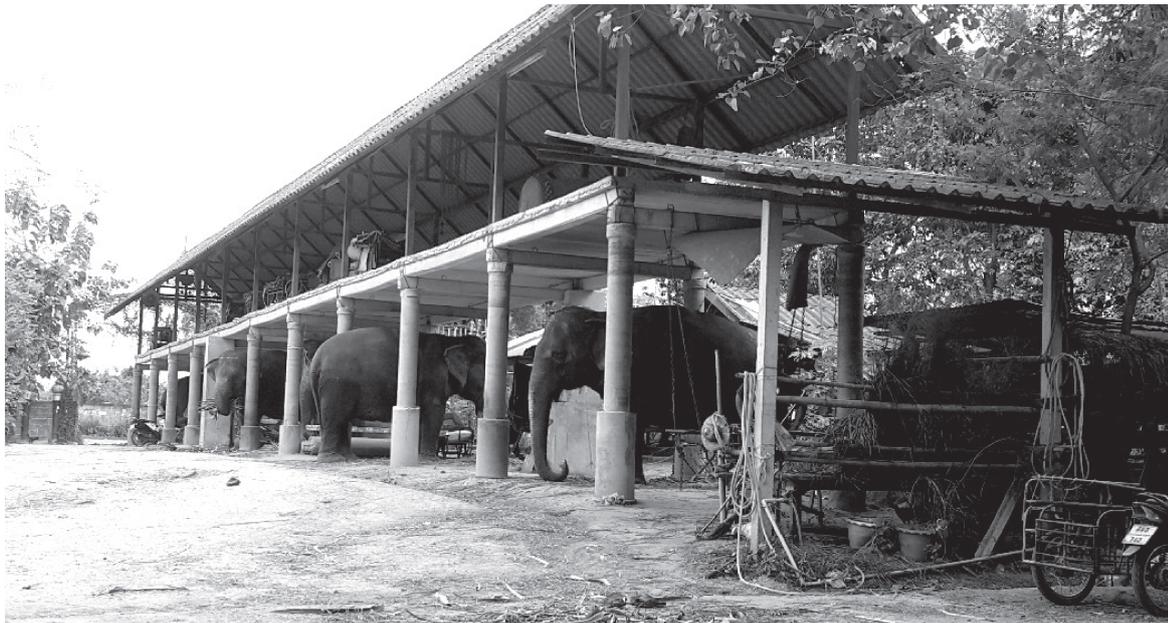
สวนสนุกและศูนย์รวมศิลปวัฒนธรรมชาวล้านนา ได้เปิดให้นักท่องเที่ยวได้เข้าชมการแสดงของช่างและนั่งหลังช้างมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2510 ดังปรากฏในนิตยสารสาร “อนุสาร อ.ส.ท.” ปีที่ 11 ฉบับที่ 4 (พฤศจิกายน 2513) หน้า 75¹⁷ ส่วนกรณีของภาคตะวันออก กรุงเทพมหานครและปริมณฑลนั้น การเข้าสู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของช่างและความรู้ช่างน่าจะเริ่มหลังสุด โดยคาดว่าส่วนใหญ่น่าจะอยู่ในช่วงหลังทศวรรษ 2520 ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงดังกล่าวในพื้นที่ที่เอ่ยมานั้นได้มีการจัดตั้ง “สวนสนุก” ขึ้นเป็นจำนวนมาก และกิจกรรมหนึ่งที่บรรดา “สวนสนุก” เหล่านั้นจัดหาเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวก็คือการจัดการแสดงของช่าง รวมทั้งการบริการนั่งหลังช้าง

(ซ้าย) โฆษณาของ “ลัดดาแลนด์”
 ในนิตยสารสารอนุสาร อ.ส.ท.
 ปีที่ 11 ฉบับที่ 4 (พฤศจิกายน 2513)

(ขวา) ภาพงานแสดงของช่าง
 จังหวัดสุรินทร์ ในนิตยสารสารอนุสาร
 อ.ส.ท. ปีที่ 11 ฉบับที่ 4
 (พฤศจิกายน 2513)

ปางช้างหมู่บ้านช้างพัทธา หมู่บ้านช้างแห่งแรกของพัทธา

4. “ปางช้าง” ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยกับการก่อเกิด เครือข่ายความรู้อ้างรูปแบบใหม่

จากการศึกษาพบว่า “ปางช้าง” ซึ่งเป็นรูปธรรมที่บ่งบอกว่า ช้างและความรู้ช้างในสังคมไทยได้เข้าสู่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างเต็มตัวแล้วนั้น เพิ่งเริ่มปรากฏชัดไม่ถึง 2 ทศวรรษมานี้เอง กล่าวคือหลังจากที่มีการยกเลิกสัมปทานทำไม้ทั่วประเทศหรือที่เรียกกันว่า “ปิดป่า” เมื่อปี พ.ศ. 2532 นั้น ส่งผลให้ช้างโดยเฉพาะในภาคเหนือที่เคยทำงานลากไม้ ตกงานเป็นจำนวนมาก แต่นับว่าโชคดีที่ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ได้กลายมาเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ช้างเลี้ยงส่วนใหญ่จึงเข้าสู่ธุรกิจการท่องเที่ยวผ่าน “ปางช้าง” (แคมป์) ที่กระจายอยู่ตามเมืองท่องเที่ยวหลักๆ ทั้งในภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคใต้ รวมทั้งจังหวัดสุรินทร์ ทำให้รัฐไทยถึงกับได้ออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ปางช้าง จำนวน 8 ฉบับ และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ก็ได้ออกประกาศ “มาตรฐานปาง (แคมป์) ช้างของประเทศไทย พ.ศ. 2545” ลงวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2545 ซึ่งได้มีการกำหนดลักษณะของปางช้างที่ดำเนินการให้บริการในธุรกิจนำเที่ยวออกเป็น 2 กลุ่มคือ¹⁸

(1) จำแนกตามขนาดของปางช้าง ได้เป็น 3 ขนาดคือ ปางช้างขนาดเล็ก มีช้าง 2-15 เชือก ปางช้างขนาดกลาง มีช้าง 16-30 เชือก และปางช้างขนาดใหญ่ มีช้างตั้งแต่ 31 เชือกขึ้นไป

(2) จำแนกตามลักษณะของกิจกรรมของปางช้าง ทั้งนี้ปางช้างของไทย มีกิจกรรมที่หลากหลาย ที่คล้ายกันก็คือ กิจกรรมการนั่งหลัง ทั้งกิจกรรมการนั่งคอก หรือนั่งแหง่ แต่กิจกรรมที่แตกต่างกันสามารถจำแนกออกตามลักษณะกิจกรรม ได้ 2 ลักษณะคือ หนึ่ง ปางช้างที่มีลานแสดงช้างและมีกิจกรรมการแสดงช้าง และ สอง ปางช้างที่ไม่มีลานแสดงช้างและไม่มีกิจกรรมการแสดงช้าง

สำหรับการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ที่ศึกษาคือ จังหวัดชลบุรี ในฐานะที่เป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญ และมีปางช้างและจำนวนช้างในธุรกิจท่องเที่ยวมาก เป็นลำดับที่ 2 รองจากจังหวัดเชียงใหม่

ชลบุรี: แหล่งขุดทองของความงามช้างไทยและเทศ

ชลบุรี จังหวัดในภาคตะวันออกของประเทศไทย ตั้งอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร เมืองหลวงของประเทศประมาณ 80 กว่ากิโลเมตร นับเป็นเมืองท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จักกันไปทั่วโลก เพราะมีแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นแม่เหล็กดึงดูดอย่างพิศขานอาจ จะเรียกได้ว่าเป็น “เมืองหลวงของการท่องเที่ยวของประเทศ” ก็ว่าได้ ประกอบกับ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ เท่าใดนัก ในบรรดาสถานที่ท่องเที่ยวของจังหวัดแห่งนี้ นอกจากชายหาดอันลือชื่อ คาบารีย์บีชที่ระการตาแล้ว การท่องเที่ยวปางช้าง ก็มักจะได้รับความนิยมจากบรรดานักท่องเที่ยวในลำดับต้นๆ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยว เอเชียที่มากขึ้นเป็นทวีคูณใหญ่ๆ เช่น นักท่องเที่ยวชาวจีน ชาวเกาหลีใต้ เป็นต้น

หากจะถือว่าจังหวัดสุรินทร์เป็น “เมืองช้าง” (Home of the Elephants) เพราะเป็นจังหวัดที่มีช้างเลี้ยงมากที่สุด ชลบุรีแม้ว่าจะไม่ใช่จังหวัดที่เป็นถิ่นกำเนิดของช้าง แต่การเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของเมืองท่องเที่ยวชั้นนำของประเทศแห่งนี้ได้ดึงดูดช้างและความงามช้างจากที่ต่างๆ เข้ามาอยู่ตามปางช้างต่างๆ นับสิบแห่งที่กระจายตัวอยู่ในจังหวัดแห่งนี้ จากการสำรวจคร่าวๆ พบว่าปัจจุบัน

(ปี 2561) มีช้างที่อยู่ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวปางช้างจังหวัดชลบุรีไม่ต่ำกว่า 265 เชือก ส่วนมากกระจายอยู่ใน 2 อำเภอคือ อำเภอสัตหีบและอำเภอบางละมุง จนกล่าวได้ว่าชลบุรีเป็น “แหล่งขุดทองของควาญช้าง” ทั้งชาวไทยและต่างชาติ อย่างพม่าเลยก็เดียว

สภาพของปางช้างในจังหวัดชลบุรีนั้น มีทั้งปางช้างขนาดใหญ่ที่มีช้างประจำอยู่เกือบ 100 เชือก และปางช้างที่มีช้างอยู่เพียง 1-2 เชือก แต่โดยส่วนมากแล้ว มักมีมากกว่า 10 เชือก บางปางก็เป็นช้างโคร้อย่างเดียว บางปางก็มีทั้งช้างโคร้อย่างเดียว (ให้บริการนักท่องเที่ยวนั่ง) ซึ่งประเภทช้างแท็กซี่นั้นค่อนข้างพบเห็นได้มากที่สุด โดยปางช้างกลุ่มนี้จะรองรับนักท่องเที่ยวที่มาพร้อมกับทัวร์เป็นหลัก เป็นที่น่าสังเกตว่าปางช้างในจังหวัดชลบุรีมีการนำช้างเข้ามาในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวมากกว่า 30 ปีมาแล้ว หรือก่อนการสร้างให้หมู่บ้านตากกลาง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็น “หมู่บ้านช้างเลี้ยงที่ใหญ่ที่สุดในโลก” เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างจริงจังเสียอีก ดังกรณีหมู่บ้านช้างพัทยานั้นจัดตั้งขึ้นมาตั้งแต่ 36 ปีที่แล้ว (พ.ศ. 2524) และส่วนใหญ่เป็นปางช้างที่มีอายุมากกว่า 10 ปีขึ้นไป

ภายในปางช้างบางแห่งของจังหวัดชลบุรีนั้น มิได้มีเพียงแค่ช้างเท่านั้น หากยังมีการนำสัตว์ประเภทอื่น ๆ มาจัดแสดงอีกด้วย ทำให้มีลักษณะเป็น “สวนสัตว์” ไปในตัว อีกทั้งบางแห่งก็มีลักษณะเป็น “สวนสนุก” อีกด้วย เพราะมีของเล่นแบบที่พบเห็นในสวนสนุกให้บริการด้วย

บริการช้างแท็กซี่ในปางช้างแห่งหนึ่งในอำเภอบางละมุง (หมู่บ้านช้างพัทยา)

5. กรณีศึกษาเครือข่ายความรู้อ่างกายใต้บริบทของอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวของไทย

“ปางช้าง” ที่เกิดขึ้นจากความต้องการด้านธุรกิจการท่องเที่ยวดังที่กล่าวไปแล้วนั้น สัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของเครือข่ายความรู้อ่างกายในพื้นที่/วัฒนธรรมด้วย ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษากรณีของปางช้าง “แคมป์ช้างกระทิงลาย” หรือบริษัทสวนช้างจำกัดหรือบริษัทช้างสยาม กับปางช้างอุทยานหินล้านปีและฟาร์มจระเข้ จังหวัดชลบุรี ดังจะได้นำเสนอต่อไป

“แคมป์ช้างกระทิงลาย”: เครือข่ายทนายทความรู้อ่างกายจารีตและการเป็นหมู่บ้าน ตากลาง 2

จากการเก็บข้อมูลพบว่าบรรดาช่างที่อยู่ใน “ปางช้าง” ต่าง ๆ ในจังหวัดชลบุรี นั้น ส่วนมากเป็นช่างของความรู้อ่างกายเองหรือไม่ก็เป็นของเจ้าของช่างที่จ้างให้ความรู้อ่างกาย มีเพียง 1 แห่งเท่านั้นที่เป็นช่างของเจ้าของปางช้างทั้งหมด นั่นก็คือ อุทยานหินล้านปีและฟาร์มจระเข้ ที่มีจำนวน 32 เชือก และเปิดดำเนินการมาแล้วถึง 28 ปีโดยใช้ความรู้อ่างกายที่เป็นแรงงานสัญชาติพม่าทั้งหมด

การที่ช่างส่วนใหญ่ที่อยู่ตามปางช้างไม่ได้เป็นของเจ้าของปางช้างนั้นก็สัมพันธ์กับการที่ปางช้างแต่ละแห่งต้องพึ่งพาช่างและความรู้อ่างกายจากภายนอก ซึ่งแหล่งสำคัญที่สุดที่ปางช้างแต่ละแห่งจะชักชวนหรือนำช่างและความรู้อ่างกายมาทำงานที่ปางช้างของตนก็คือ จังหวัดสุรินทร์ นั่นเอง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พบว่าช่างและความรู้อ่างกายส่วนใหญ่มากกว่าร้อยละ 85 มาจากจังหวัดสุรินทร์ และบางแห่งมาจากหมู่บ้านเดียวกันหรือละแวกใกล้เคียงกันทั้งหมด และเกือบทั้งหมดล้วนแต่เป็นทนายทของความรู้อ่างกายจารีต ดังกรณีของ “แคมป์ช้างกระทิงลาย” หรือบริษัทสวนช้างจำกัดหรือบริษัทช้างสยาม ที่จะกล่าวถึงต่อไป

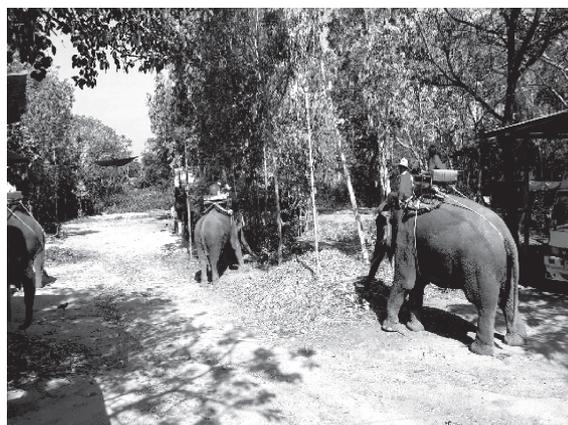
“แคมป์ช้างกระทิงลาย” หรือบริษัทสวนช้างจำกัดหรือบริษัทช้างสยาม ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 7 ตำบลเมืองพิทยา อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ก่อตั้งขึ้นมาได้ 13 ปีแล้ว และนับเป็นปางช้างขนาดใหญ่อันดับต้น ๆ ของชลบุรี เพราะปัจจุบัน

มีช้างอยู่ถึง 53 เชือก และควาญช้างจำนวน 53 คน โดยควาญช้างเกือบทั้งหมดมาจากที่เดียวกันคือ บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ส่วนที่เหลือก็มาจากหมู่บ้านใกล้เคียง จนเรียกได้ว่าที่นี่เป็น “หมู่บ้านตากกลาง 2” เลยทีเดียว เพราะส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกันเกือบทั้งหมด ทำให้ที่นี่เป็นเครือข่ายควาญช้างกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่อีกแห่งหนึ่งของประเทศ

การที่กล่าวว่าปางช้างแห่งนี้เปรียบเสมือน “หมู่บ้านตากกลาง 2” นั้น เพราะบริบทแวดล้อมนั้น ค่อนข้างคล้ายคลึงกับหมู่บ้านตากกลาง ภูมิลำเนาของควาญช้างส่วนใหญ่ของที่นี่ กล่าวคือ ภายในปางช้างจะมีบ้านพักของควาญกระจายตัวอยู่ทั่วไป สภาพบ้านเรือนกิ่งถาวร ทำให้ควาญช้างหลายคนได้นำครอบครัวมาพักอาศัยด้วย ภรรยาของควาญช้างบางคนก็จะทำหน้าที่ขายของ (อ้อย/กล้วย) ให้กับนักท่องเที่ยว ขณะที่ลูก ๆ ก็เข้าเรียนในโรงเรียนที่อยู่ในละแวกใกล้กับปางช้างบริเวณข้าง ๆ ส่วนบ้านพักก็มีการปลูกพืชผักสวนครัว บางแห่งก็ปลูกหญ้าและอ้อยสำหรับช้างด้วย

(ซ้าย) บรรยากาศการให้บริการ
นักท่องเที่ยวที่หลังช้าง

(ขวา) สภาพทั่วไปของปางช้าง
“แคมป์ช้างกระทิงลาย”

นอกจากนี้ยังพบว่า ควาญช้างจำนวนหนึ่งก็เข้ามาทำงานในปางช้างแห่งนี้ สืบต่อจากพ่อที่เกษียณไป ดังเช่น จิรกรณ์ ใจงาม หนุ่มใหญ่วัย 40 ปี ผู้ที่จัดว่าเป็น “ควาญช้างรุ่นที่ 2” ของปางช้างแห่งนี้ เพราะเขารับช่วงทำงานต่อจากพ่อที่เกษียณตัวเองไปแล้ว

งานของควาญช่าง ณ ปางช่างแห่งนี้ ส่วนมากจะเป็นการให้บริการนักท่องเที่ยว ชีหลังช่างรอบ ๆ บริเวณปางช่าง ซึ่งจะใช้เวลาประมาณรอบละ 30 นาที ซึ่งจะเริ่มให้บริการตั้งแต่ช่วง 08.00-17.00 น. ของทุกวัน ควาญช่างที่นี่จะได้รับค่าจ้าง เป็นรายเดือน เดือนละ 9,000 บาท และค่าทิปจากนักท่องเที่ยวเฉลี่ยวันละ 300-500 บาท/คน/วัน¹⁹ นอกจากนี้ปางช่างยังจัดหาที่พัก จัดหาอาหารและพาหนะในการไปชนหญ้า/สับปรอด มาเป็นอาหารช่างให้อีกด้วย

“ลี เพชรกล้า”: ครูบาใหญ่และศูนย์กลางเครือข่ายของชาวควาญช่างชาวกวย ในพัททยา

สำหรับปางช่างหรือแคมป์ช่างในภาษาของชาวควาญช่างแล้ว ทุก ๆ แห่งจะต้องมี “ศาลปะกำ” ซึ่งเป็นสิ่งที่ควาญช่างและครอบครัวอาศัยเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทั้งนี้ในการเช่นไหว้ในวาระพิเศษต่าง ๆ ก็จะต้องมีผู้ที่เป็น “ควาญช่างอาวุโส” ที่เรียกว่า “หมอช่าง” หรือ “ครูบา” เป็นผู้ที่ทำหน้าที่เช่นไหว้ ด้วยเหตุนี้ปางช่างหลายแห่งที่ไม่มี “ควาญช่างอาวุโส” ก็จำเป็นที่จะต้องไปจ้าง “หมอช่าง” หรือ “ครูบา” จากที่อื่น โดยเฉพาะจากจังหวัดสุรินทร์ให้มาทำพิธีให้ ยกเว้นปางช่างหรือแคมป์ช่าง “ช่างสยาม” หรือที่ชาวควาญช่างเรียกว่า “แคมป์กระทิงลาย” เนื่องจากที่ปางช่างหรือแคมป์ช่างแห่งนี้มี “ควาญช่างอาวุโส” ที่สามารถทำพิธีได้ประจำอยู่ด้วย นั่นก็คือ “ควาญลี เพชรกล้า” “หมอช่าง” ชาวกวย (กวย) วัย 52 ปี จากบ้านศาลา (ซึ่งถือเป็นคุ้มบ้านตากกลางในอดีต) หมู่ที่ 11 ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

ควาญลี เพชรกล้า เล่าว่าตนเองเกิดมาก็เจอช่างและอยู่กับช่างตลอด เพราะตระกูลและครอบครัวของตนเลี้ยงช่าง คุณพ่อของตนคือ พ่อด้วง เพชรกล้า ก็มีฐานะเป็นถึงหมอจา ที่เคยไปคล้องช่างที่แถบชายแดนประเทศเขมรมาแล้ว ตนเองจึงได้รับการฝึกฝนให้เป็นควาญช่างจากพ่อตั้งแต่เป็นเด็ก จำได้ว่าตนได้ขึ้นนั่งคอช่างบังคับช่างเองโดยลำพังตั้งแต่ตอนอายุราว ๆ 12-13 ปี

หลังจากที่จบชั้น ป.6 แล้ว ตนเองก็ติดตามพ่อในการพาช้างออกไปเดินเร่ขายของ โดยเฉพาะเหรียญหลวงปู่่มุม (อดีตพระเกจิอาจารย์ชื่อดังของจังหวัดศรีสะเกษ) แหวนทองเหลืองหรือที่เรียกว่าแหวนนะโม ความเป็นเลิศถึงประสบการณ์การพาช้างไปเร่ขายของว่าใช้เวลาช้านับเดือน และไปแทบทุกจังหวัดในภาคอีสานและภาคเหนือ โดยไปไกลที่สุดคือดอยแม่สะลอง จังหวัดเชียงราย ทั้งนี้ในช่วงเวลานั้นต้องใช้การเดินทางทำอย่างเดียว แบบค้าไหนนอนนั้น โดยใช้จดหมายในการติดต่อส่งข่าวกับทางบ้าน ส่วนเงินที่ได้ก็จะใช้วิธีฝากกับธนาคาร เมื่อกลับมาบ้านแล้วจึงค่อยถอนออกมาแบ่งกัน รายได้จากการไปเที่ยวแต่ละครั้งจะไม่ต่ำกว่าแสนบาท โดยต่ำสุดคือประมาณ 130,000 บาท และมากที่สุดคือ 700,000 บาท และตนเองได้ส่วนแบ่ง 50,000 บาทเพราะมีคนที่ร่วมเดินทาง 12 คน แต่เมื่อแบ่งเงินจะต้องคิดเป็น 13 คน (ส่วน) เพราะถือว่าช้างเท่ากับคน 1 คนด้วย นั่นก็หมายความว่าเจ้าของช้างจะได้ส่วนแบ่งในส่วน of ช้างด้วย

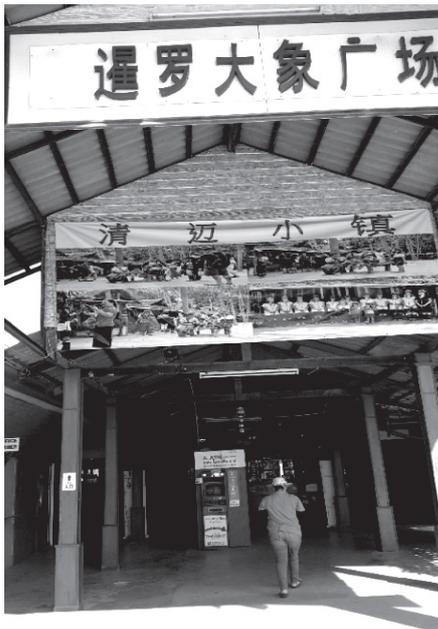
“ลี เพชรกล้า” ครูบาใหญ่ของชาวควาญช้างในพญา

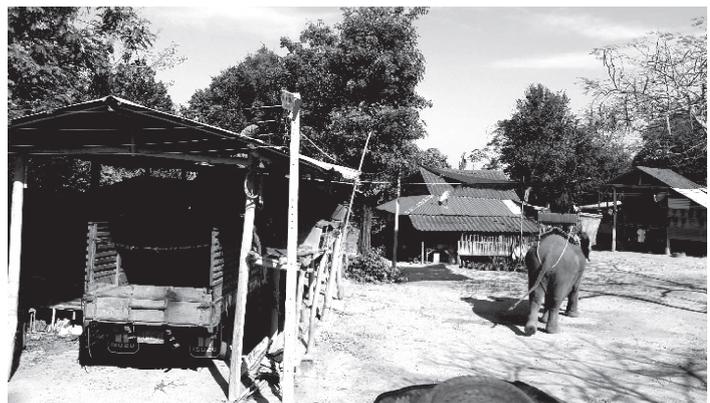
บรรยากาศการให้บริการแท็กซี่ช้างภายในบริเวณแคมป์ช้างสยาม ที่ “ควาญลี เพชรกล้า” ทำงานอยู่

ภายหลังจากการพาช้างไปขายของเริ่มซบเซา ควาญลีก็พาช้างไปอยู่ที่ปางช้างเล็กๆ ที่หาดกะตะ จังหวัดภูเก็ต โดยมีช้างไปด้วยกัน 3 เชือก และรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการมานั่งช้าง แต่ก็ทำได้ 3 เดือนเท่านั้น ปางช้างนั้นก็ปิดตัว จึงได้มาอยู่ที่ปางช้างช้างสยามมาเป็นระยะเวลา 13 ปีแล้ว โดยเขาได้ชักชวนควาญ

ช่างที่เป็นญาติพี่น้องที่อยู่บ้านตากกลางและบ้านศาลาให้มาทำงานที่นี่ ทำให้เขาได้รับความสะดวกและเกรงใจจากบรรดาความวุ่นวายทั้งในแคมป์แห่งนี้ และความวุ่นวายของเมืองพัทธยาอีกด้วย นอกจากนี้เขายังเป็นผู้ที่มีบทบาทในการให้คำแนะนำกับผู้จัดการปางช้างเกี่ยวกับการบริหารจัดการช่างและความวุ่นวายของแคมป์อีกด้วย

ทางเข้าแคมป์ช้างสยาม มีป้ายภาษาจีนติดอยู่ บ่งบอกว่า ลูกค้าส่วนใหญ่ก็คือทัวร์จีน

สภาพด้านในของปางช้าง ซึ่งจะประกอบไปด้วย บ้านพักของความวุ่นวายช่างที่ทำงานในปางช้างแห่งนี้

ความวุ่นวายได้กล่าวไว้ว่า ตนเองคงจะเป็นความวุ่นวายไปจนกว่าจะไม่มีแรงขึ้น คอช้าง เพราะมองว่าเป็นอาชีพที่อิสระ มีเสน่ห์ “ซึ่งช่างออกจากบ้านไม่มีเงินสักบาท แต่ก็มีคนให้ข้าวกิน เพราะคนสงสารช่าง” ตนมีอยู่มีกินทุกวันนี้ก็เพราะช่าง แม้ว่า จะเป็นอาชีพที่ลำบาก สกปรก เพราะต้องขลุกอยู่กับช้างเกือบทั้งวัน แต่ตนก็มี รายได้จากช่างในการส่งเสียลูกชายจนเรียนจบที่มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ตอนนั้น ตนเองก็ให้ลูกชายมาอยู่ที่แคมป์ช้างนี้เพื่อช่วยงานแต่ก็ไม่แน่ใจว่าเขาจะยึดอาชีพนี้ ต่อหรือไม่ ปัจจุบันตนเองมีช่างประจำอยู่ที่ปางช้างแห่งนี้ 6 เชือก ชื่อขุนแผน (เป็น เจ้าของร่วมกับลูกพี่ลูกน้อง) ยอดธง มาลัยทอง เมตตา บุญรอด และดอกคูณ

ได้เงินเดือนจากปางข้างตกละ 9000 บาทต่อเดือน และเมื่อแบ่งกับคนเลี้ยงแล้วก็ตกอยู่ราว ๆ 30,000 บาทต่อเดือน รวมทั้งยังมีรายได้จากส่วนแบ่งที่พานักท่องเที่ยวหนึ่งหลังข้างรอบละ 10 บาทอีกด้วย

นอกเหนือไปจากการเป็น “หมอข้าง” ที่ทำหน้าที่ในการเช่นไหว้ผีปะกำของปางข้างแห่งนี้แล้ว ความรู้เกี่ยวกับเพชกรกล้า ยังมีความรู้เรื่องสมุนไพรในการรักษาช้างที่เขาได้รับถ่ายทอดจากพ่อที่เคยเป็นหมอข้างระดับ “หมอจา” อีกด้วย เขายกตัวอย่างการรักษาช้างที่มีอาการบาดเจ็บที่เขาว่า จะเอามดแดงและน้ำปลาร้าเก่าพร้อมเครื่องมือที่เรียกว่า “อปุกะซา” มาตำ แล้วนำไปรดบริเวณที่บาดเจ็บ ทำให้เขามีบทบาทในฐานะหมอยาสมุนไพรรักษาช้างเจ็บป่วยในบางครั้งด้วย

ความรู้อย่างนี้ได้กล่าวถึงอาชีพความรู้อ้างในปัจจุบันว่า คนที่ประกอบอาชีพความรู้อ้างในปัจจุบันมีแนวโน้มมากขึ้น เพราะการท่องเที่ยวที่เติบโตขึ้นทำให้ความรู้อ้างมีรายได้มากขึ้น โดยเฉพาะรายได้จากทิปของนักท่องเที่ยว จึงดึงดูดให้คนอยากจะทำอาชีพนี้มากขึ้นโดยเฉพาะบรรดาวัยรุ่น อย่างไรก็ตาม สำหรับแคมป์แห่งนี้มักจะรับลูกหลานของบรรดาความรู้อ้างที่ทำงานอยู่แล้วเป็นหลัก โดยตนเองจะเป็นผู้พิจารณาร่วมกับความรู้อ้างแกนนำของแคมป์

กรณีการเกิดขึ้นของเครือข่ายความรู้อ้างที่เป็นทายาทของความรู้อ้างยุคจารีตนี้ สะท้อนให้เห็นว่าภายใต้แรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจและกระแสของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้เปิดพื้นที่ให้ “ทายาทของความรู้อ้างยุคจารีต” ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กวยเลี้ยงช้างได้เข้าสู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวผ่านปางข้างต่าง ๆ ที่กระจายตัวตามเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญ ๆ มีชีวิตเร่ร่อนแบบสมัยใหม่ ทั้งเพื่อการเลี้ยงชีพของตนและครอบครัว พร้อม ๆ กับการดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวกวยเลี้ยงช้างไปด้วย

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกับเครือข่ายความรู้อ่างแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า

การเติบโตของปางช่างในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้นำมาซึ่งปรากฏการณ์ “ความรู้อ่างนำเข้า” ซึ่งจากการศึกษาพบว่า มีปางช่าง 1 แห่งที่มีความรู้อ่างเป็น “แรงงานข้ามชาติ” ทั้งหมด นั่นก็คืออุทยานหินล้านปีและฟาร์มจระเข้ ซึ่งตั้งอยู่ที่ เลขที่ 22/1 หมู่ที่ 1 ตำบลหนองปลาไหล อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี โดยเป็น แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า

ความรู้อ่างแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหล่านี้คาดว่าจะเข้ามาในช่วงที่ รัฐบาลไทยได้ทำบันทึกความเข้าใจความร่วมมือด้านการจ้างแรงงาน (Memorandum of Understanding on Employment Corporation) หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า MOU ระหว่างประเทศไทยกับเพื่อนบ้าน ได้แก่ ลาว กัมพูชา และพม่า เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2545-2546 เพื่อแก้ไขปัญหาการจัดการแรงงานข้ามชาติของไทยที่เรื้อรัง มานานคือ การมีแรงงานเข้าเมืองผิดกฎหมาย และทำงานผิดกฎหมายอยู่ใน ประเทศไทยจำนวนมาก เพราะจากการสอบถามแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่ พอสื่อสารภาษาไทยได้ระบุว่า ความรู้อ่างแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าของปางช่าง ที่มาทำงานที่ปางช่างแห่งนี้มานานที่สุดนั้นก็เป็นเวลาเกือบ 10 ปี

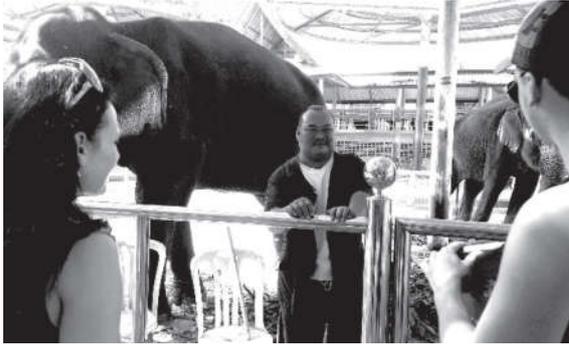
ปัจจุบันปางช่างแห่งนี้เปิดดำเนินการมาเป็นเวลา 28 ปีแล้ว มีช่างอยู่ 32 เชือก และเป็นช่างของปางช่างนี้ทั้งหมด ทำให้ต้องจ้างความรู้อ่างจากช่างนอกมาดูแล โดยมีความรู้อ่างที่ถูกจ้างทั้งหมด 25 คนล้วนแล้วแต่เป็นแรงงานชายสัญชาติพม่า ส่วนใหญ่มาจาก 2 แห่งคือ พะอ้น รัฐกะเหรี่ยง และเมาะลำไย (เมาะละแหม่ง) รัฐมอญ แรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นหนุ่ม มีสถานภาพโสด แต่ถ้าหากแต่งงาน แล้วก็มักจะมีแฟนหรือภรรยาทำงานในปางช่างนี้ด้วย โดยปางช่างจะจ้างเป็นรายวัน เฉลี่ยวันละ 300 บาท และบางวันก็มีค่าล่วงเวลาให้วันละ 2 ชั่วโมง ชั่วโมงละ 60 บาท โดยเฉลี่ยแล้วจะได้ค่าจ้างประมาณเดือนละ 9,000-10,000 บาท/คน ทั้งนี้ยังไม่รวม ค่าทิปที่ได้รับจากนักท่องเที่ยว ซึ่งก็จะแตกต่างกันออกไปเพราะบางคนก็จะได้รับ มอบหมายให้ดูแลช่างที่นักท่องเที่ยวสามารถให้อาหารหรือและขึ้นขี่คอได้ ขณะที่บาง คนก็มีหน้าที่เป็นความรู้อ่างที่พานักท่องเที่ยวขึ้นหลังช่าง ซึ่งทั้ง 2 กลุ่มนี้มักจะได้รับทิป จากนักท่องเที่ยว แต่อีกกลุ่มที่ไม่ได้รับทิปก็คือแรงงานที่ทำงานดูแลช่างที่โรงเก็บช่าง

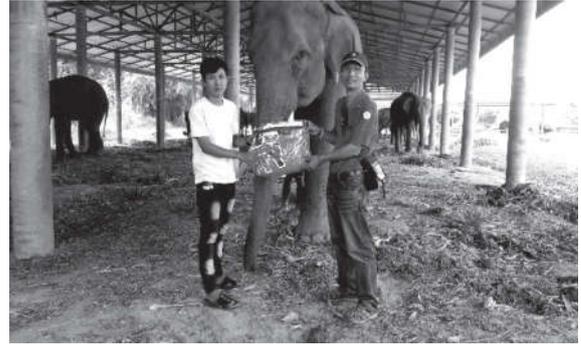
ความรู้อ้างอิงสัญชาติพม่า ณ อุทยานหินล้านปีและฟาร์มจระเข้ ขณะให้สัมภาษณ์

ความรู้อ้างอิงสัญชาติพม่าในปางช้างแห่งนี้ล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในการเลี้ยงช้างมาก่อน แม้ว่าบางคนจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้รับ การยอมรับว่ามีความคุ้นเคยกับช้างเป็นอย่างดี อย่างกรณีกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ก็ตาม โดยพวกเขาเล่าว่าเมื่อมาสมัครงานที่นี่แล้ว ทางปางช้างก็จะมีความรู้อ้างอิง ชาวไทยและชาวพม่า 2 คนเป็นครูฝึกให้ ใช้เวลาในการฝึกประมาณคนละ 4 เดือน อย่างไรก็ตาม บรรดาความรู้อ้างอิงชาวพม่าเหล่านี้มีจำนวนไม่น้อยที่ยังไม่เคยขึ้น ชีค้อช้าง พวกนี้จะทำหน้าที่เก็บชีช้าง ให้น้ำ อาหาร รวมทั้งดูแลการถ่ายรูปร่วมกับ ช้างและการให้อาหารช้างของนักท่องเที่ยว ขณะที่อีกจำนวนหนึ่ง ประมาณ 6 คน จะมีหน้าที่เป็นความรู้อ้างอิงที่พานักท่องเที่ยวขี่หลังช้าง และอีกกลุ่มก็จะอยู่ที่โรงเก็บ ช้าง เพื่อทำหน้าที่ฝึกช้าง

ปางช้างแห่งนี้ไม่มีที่พักให้กับความรู้อ้างอิงแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า ดังนั้น เนื่องจากต้องทำงานแบบไปเช้า-เย็นกลับ พวกเขาจึงเช่าบ้านพักอยู่บริเวณใกล้ ๆ กับปางช้าง และจะมาถึงปางช้างประมาณ 07.30 น. เลิกงานประมาณ 17.00 น. งานในแต่ละวันก็จะแตกต่างกันไปตามแต่ละหน้าที่ ลักษณะงานของคนกลุ่มนี้ จึงค่อนข้างแตกต่างไปจากกลุ่มความรู้อ้างอิงชาวทวายที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว ฉะนั้นจึงอาจ เรียกพวกเขาว่าเป็น “แรงงานเลี้ยงช้าง” น่าจะเหมาะสมกว่าจะเรียกว่า “ความรู้อ้างอิง”

เน (Nay) ความรู้ช่างพม่าจากเมะละลำไย
วัย 36 ปี ขณะดูแลนักท่องเที่ยว
ให้อาหารช้าง

นักวิจัย (ขวามือ) และ Ho Jaw Jaw
ความรู้ช่างวัย 19 ปี จากเมืองพะอัน
รัฐกะเหรี่ยง ซึ่งประจำอยู่โรงเก็บช้าง

เป็นที่น่าสังเกตว่าการเข้ามาทำงานเป็นแรงงานความรู้ช่างในปางช้างแห่งนี้ นั้น
ความเป็นเครือข่ายนับว่ามีความสำคัญต่อการเข้ามาสู่อาชีพนี้ของแรงงานข้ามชาติ
ชาวพม่าไม่น้อย กล่าวคือไม่เพียงแต่บรรดาความรู้ช่างทั้งหมดจะเป็นแรงงาน
ข้ามชาติสัญชาติพม่าเท่านั้น หากแต่จำนวนไม่น้อยที่เป็นญาติพี่น้องในลักษณะ
ของพี่ชาย-น้องชาย, ลุง-หลาน หรือน้า-หลาน รวมทั้งเพื่อนฝูง นอกจากนี้หาก
ความรู้ช่างรายใดจะลาออกก็มักจะจัดหาหรือแนะนำญาติพี่น้องหรือพรรคพวก
เพื่อนฝูงมาสมัครทำงานแทน อีกทั้งความรู้ช่างที่มีภรรยาหรือแฟนก็จะทำงานใน
ปางช้างแห่งนี้ด้วยเช่นกัน²⁰

ข้อมูลข้างต้นนั้นสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า “เครือข่ายทางสังคม”
(social network) มีความสำคัญยิ่งในกระบวนการเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติ
ดังนั้น “เครือข่ายทางสังคม” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่มาเป็นความรู้ช่าง
ในปางช้างแห่งนี้ นับเป็นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์
“ความรู้ช่างข้ามแดน (พื้นที่)” เพราะความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงที่มีความไว้นื้อ
เชื่อใจกันได้ และสามารถที่จะพึ่งพาอาศัยกันได้ในพื้นที่ปลายทางนั่นเอง

6. บทสรุป

จากผลการศึกษาที่นำเสนอไปข้างต้นนั้น พอที่จะชี้ให้เห็นว่าภายใต้บริบทของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยที่ใช้ช่างเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวนี้ ได้ก่อให้เกิดเครือข่ายความรู้อ่างแบบใหม่ที่แตกต่างจากเครือข่ายความรู้อ่างยุคจารีต กล่าวคือในยุคจารีต เครือข่ายความรู้อ่างจะเป็นเครือข่ายความรู้อ่างระดับท้องถิ่น และเป็นเครือข่ายแบบปิดที่จำกัดอยู่ภายในกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็กลุ่มสายตระกูลหรือกลุ่มชาติพันธุ์ หากแต่เครือข่ายความรู้อ่างรุ่นใหม่หรือหลังยุคจารีตนั้นจะเป็นเครือข่ายแบบเปิดที่ไม่จำกัดอยู่เพียงระดับท้องถิ่น ภายในกลุ่มสายตระกูลหรือกลุ่มชาติพันธุ์ หากแต่เป็นเครือข่ายข้ามพื้นที่/ข้ามวัฒนธรรม เพราะเปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มความรู้อ่างที่เป็นแรงงานต่างชาติดด้วย ปรัชญาการณ้เครือข่ายความรู้อ่างในฐานะแรงงานข้ามชาติข้างต้นนั้นชี้ให้เห็นว่า เครือข่ายความรู้อ่างรุ่นใหม่หรือหลังยุคจารีตนั้นจะเป็นเครือข่ายแบบเปิดที่ไม่จำกัดอยู่เพียงระดับท้องถิ่น ภายในกลุ่มสายตระกูลหรือกลุ่มชาติพันธุ์ หากแต่เป็นเครือข่ายข้ามพื้นที่/ข้ามวัฒนธรรม เพราะเปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มความรู้อ่างที่เป็นแรงงานต่างชาติดด้วย ขณะที่กลุ่มความรู้อ่างรุ่นใหม่ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่เป็นความรู้อ่างแบบจารีต ก็กลายเป็นกลุ่มคนที่ต้องอพยพมีชีวิตเร่ร่อนแบบสมัยใหม่ โดยการละทิ้งถิ่นฐานไปตามเส้นทางของธุรกิจปางช้างทั้งในเมืองท่องเที่ยวสำคัญเพื่อการเลี้ยงชีพ พร้อมๆ กับเป็นผู้ร่างอัตลักษณ์ความเป็นคนเลี้ยงช้าง

เชิงอรรถท้ายบท

- 1 บทความนำเสนอในงานประชุมวิชาการประจำปีด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ครั้งที่ 1 “เชื่อม ข้าม เผชิญหน้า ณ จุดตัด” ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) วันที่ 24 สิงหาคม 2561 อนึ่ง บทความนี้พัฒนาจากข้อมูลบางส่วนของงานวิจัยเรื่อง Socio-economic profile of Thai mahouts in Thai tourism industry ที่มี ผศ.ดร.วสันต์ ปัญญาแก้ว จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นหัวหน้าโครงการ
- 2 รองศาสตราจารย์ (มานุษยวิทยา) หลักสูตรสาขาวิชาภูมิภาคลุ่มน้ำโขงศึกษาคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี นักวิจัยร่วมโครงการวิจัยเรื่อง Socio-economic profile of Thai mahouts in Thai tourism industry
- 3 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ (มานุษยวิทยา) โปรแกรมวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี นักวิจัยสมทบโครงการวิจัยเรื่อง Socio-economic profile of Thai mahouts in Thai tourism industry
- 4 โครงการสืบสานมรดกไทย, ช่างราชพาหนะ (กรุงเทพฯ: สตาร์ปรีนท์ จำกัด, 2542) หน้า 9.
- 5 กังสดาล กนกหงส์, “การศึกษาสถานภาพความอยู่และช่างเลี้ยง: ศึกษาเฉพาะกรณีความอยู่และช่างเลี้ยงที่เป็นสมาชิกของมูลนิธิช่างแห่งประเทศไทย” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2544. หน้า 2.
- 6 โครงการสืบสานมรดกไทย, เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.
- 7 กรมศิลปากร, พระคณศ ของเสถียรโกเศศและนาคะประทีป และเรื่องพระคณศที่เกี่ยวกับช่าง ของอายัณโฆษณ์. พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2548) หน้า 59-60.

- 8 กวย เป็นชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรกลุ่มหนึ่ง ที่อาศัยอยู่มากในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง โดยอาศัยอยู่มากในจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ และบางส่วนอาศัยอยู่ในจังหวัดบุรีรัมย์ อุบลราชธานี และมหาสารคาม รวมทั้งบางส่วนในจังหวัดสุพรรณบุรีและปราจีนบุรี กลุ่มชาติพันธุ์นี้มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปหลายชื่อ เช่น กวย (ชื่อที่ทางการไทยเรียก) กูย (ชื่อที่คนไทยที่พูดภาษาเขมรในเขตอีสานใต้เรียก) โกยหรือกวย (เป็นชื่อที่กลุ่มชาติพันธุ์นี้นิยมเรียกตัวเอง ซึ่งมีความหมายว่า “คน”) นอกจากนี้ยังมีการแบ่งกลุ่มย่อยออกเป็น “กวยอะเจียง” ซึ่งหมายถึง “คน(กวย)เลี้ยงช้าง” และ “กวยมะไฮ” หรือ “กวยสำแร” ซึ่งหมายถึง “คน(กวย)ทำนา” ซึ่งกลุ่มตัวอย่างของการศึกษาครั้งนี้คือ “กวยอะเจียง” ซึ่งในงานวิจัยนี้จะใช้ว่า “กวยเลี้ยงช้าง”
- 9 รุจิพันธ์ ดอกงา, “การคล้องช้างของชนเผ่ากวย” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี). คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2512. หน้า 61.
- 10 เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.
- 11 สมหมาย ชินนาค, ฝีปะกำ: คติความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของชาวไทย-กวย(กวย)เลี้ยงช้าง จังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยามหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539. หน้า 231.
- 12 รัชพล สกุลวัฒนา, คนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.
- 13 ทองใบ ศรีสมบัติ, การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างและการประกอบอาชีพเลี้ยงช้างของหมู่บ้านช้างจังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2535.
- 14 เกา บุญเยี่ยม และ ภารดี มหาจันทร์, “ปะคำ: วิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของคนเลี้ยงช้างภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม” ใน วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 23 ฉบับที่ 41 (มกราคม-เมษายน 2558) หน้า 101.
- 15 ปราโมทย์ ทัศนาวรรณ, 2519: 243-245. อ้างในเฟซบุ๊ก Amazing Surin Elephant.

- 16 Komartra Chengsatiansup, Living on the Edge: Marginality and Contestation in the Kui Communities of Northeast Thailand. (Ph.D. thesis, Harvard University, 1998): p.215.
- 17 นิตยสารสารอนุสาร อ.ส.ท., ลัดดาแลนด์. ปีที่ 11 ฉบับที่ 4 (พฤศจิกายน 2513) หน้า 75.
- 18 ข้อมูลจากเว็บไซต์ของกรมการท่องเที่ยว
- 19 เฉลี่ยแล้วความทุกข์ข้างแต่ละคนจะมีรายได้ต่อเดือนเฉลี่ย 18,000-24,000 บาท ต่อเดือน
- 20 เน (Nay) ความทุกข์พม่าจากเมะลำไย วัย 36 ปี (สัมภาษณ์, 6 ธันวาคม 2560)

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. 2548. *พระคณศ ของเสถียรโกเศศและนาคะประทีป และเรื่องพระคณศ ที่เกี่ยวกับช้าง ของอายุณโฆษณ.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กังสดาล กนกหงส์. 2544. *การศึกษาสถานภาพความถุและช้างเลี้ยง: ศึกษาเฉพาะกรณี ความถุและช้างเลี้ยงที่เป็นสมาชิกของมูลนิธิช้างแห่งประเทศไทย.* วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- โครงการสืบสานมรดกไทย. 2542. *ช้างราชพาหนะ.* กรุงเทพฯ: สตาร์ปรีนท์ จำกัด.
- ทองใบ ศรีสมบัติ. 2535. *การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างและการประกอบอาชีพ เลี้ยงช้างของหมู่บ้านช้างจังหวัดสุรินทร์.* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- นิตยสารสารานุกรม อ.ส.ท. 2513. “ลัดดาแลนด์,” *นิตยสารสารานุกรม อ.ส.ท.* 11(4): 75.
- เน (Nay) ความถุช้างสัญญาชาติพม่าจากเมะลำไย วัย 36 ปี (สัมภาษณ์, 6 ธันวาคม 2560).
- ภา บุญเยี่ยม และภารดี มหาจันทร์. 2558. “ปะคำ: วิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของ คนเลี้ยงช้างภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม,” *วารสาร วิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์* 23(41): 91-111.
- รักษพล สกุลวัฒนา. 2538. *คนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์.* วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์.
- รุจิพันธ์ ดอกงา. 2512. *การคล้องช้างของชนเผ่าส่วย.* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมหมาย ชินนาค. 2539. *ผีปะคำ: คติความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของชาวไทย-กวย (ส่วย) เลี้ยงช้าง จังหวัดสุรินทร์.* วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาบัณฑิต ภาควิชา สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สยาม อรุณศรีมรกต. 2553. “วิถีชีวิตของความถุและช้างเร่ร่อนในเมือง,” *Journal of Community Development Research* 2010 3(1): 85-98.

สีมา สมานมิตร. 2548. ทุง ป่า และภู เพื่อล่าโพนช้างของสมเด็จพระนารายณ์. ใน *ศิลปวัฒนธรรม* (กุมภาพันธ์ 2548) อ้างใน https://www.silpa-mag.com/history/article_10553 (เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 5 เมษายน 2562).

Komartra Chengsatiansup. 1998. *Living on the Edge: Marginality and Contestation in the Kui Communities of Northeast Thailand*. Ph.D. thesis, Harvard University.

Ringis, Rita. 1996. *Elephants of Thailand in the Myth, Art, and Reality*. New York: Oxford University Press.